

uvjerljivu dokumentaciju, osobito modernih autora u prilog ove usporedbe, pa iz svog odstojanja dolazi do zaključka opravdavnog barem u osnovi, u poglavlju *Ālayavījnāna* (*Store-consciousness*):

»Ovaj se pojam ponekad uspoređuje s Jungovom 'kolektivnom neosjećenošću'. Ninian Smart¹⁰ kaže da ta 'riznica svesti [alaya-viđñānam], koja je podloga individualne svesti, nije dio konstitucije individualne svesti, pa je ne možemo shvatiti kao naziv za entitet svojstven bilo kojem pojedincu. Ona, prema tome, odgovara (u najgrubljiem crtama) više podsvesti. Zanimljiv je Jungov pokušaj da razvije pojam kolektivno nesvesnoga koristeći za podlogu istočne religije. On posebno ističe da je *karma* od bitne važnosti za razumevanje prirode arhetipa.«

De Silva dalje Jungu prigovara ono u čemu ja vidim upravo prednost pred Freudovima individualističkim ograničenjem: Jung je, međutim, zahvatio tako mnoga područja (antropologiju, sociologiju, arheologiju i umjetnost) da su mu rezultati postali opskurni i kompleksni, pa u cijelini ne odgovaraju Freudovu istraživanju arhajske baštine. Mada Jungova shvaćanja nipošto nisu kristalno jasna, ipak izgleda da je njegov pojam 'kolektivne nesvesnosti', iako zapleten u spekulativne teorije, ipak srodom pojmu *ālayavīđñāne* u kasnijem budhizmu, dok Freudova podsvijest, ukorijenjena u naučni i empirički okvir, više sliči pojmu nesvesnoga u ranom buddhizmu — koji ostaje na individualističnim pretpostavkama.

Tako je problem buđenja i prevladavanja sna kao patološke pojave u samom snu postao ishodište indijskog pristupa ovoj aktualnoj temi savremene psihologije.

BILJEŠKE:

¹ K. Jaspers, *Der philosophische Glaube*. München, Piper, 1951, str. 125.

² Usp. S. Veljačić-Akpınar, »Predislamska kultura Arabije«, u »Poljima« br. 266, 1981.

³ Mohammad Iqbāl, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore 1954. (2. izd.), str. 109–116. Opširniji izvod ovde navedenog teksta preveden je u mojem dijelu »Indijske i iranske etike«, »Svetlost«, Sarajevo 1980, str. 495–500.

⁴ *Parerga und Paralipomena*, Bd. I, *Versuch über das Geistersehen und was damit zusammenhängt*, citirano prema engleskom prijevodu E. F. J. Payne, Clarendon Press, Oxford 1974, str. 239.

⁵ *Svijet kao volja i predodžba*, loc. cit.

⁶ *Mahāyāna sāṃgrahaḥ*, II, 7, i *Vimśatikā* 3.

⁷ Dualistička interpretacija odnosa makrokosmosa i mikrokosmosa snažnije je izražena i detaljnije razrađena u iranskom pogledu na svijet. Videti o tome pogl. o Zarathuštrinoj nauci u 1. knj. mojih »Razmeđa azijskih filozofija« (Zagreb 1978), osobito str. 93–95.

⁸ Za opširniji prikaz historijske pozadine vidi knjigu T. M. P. Mahadevan, *Gaudapāda — A Study in Early Advaita* (University of Madras 1960), Chapter I.

⁹ U ovom tekstu još se ne javlja tipični termin za ovo stanje, *turyam*, po značenju identičan s riječju *caturtham* — »četvrt«, kojom je ovde to stanje obilježeno.

¹⁰ *Versuch über das Geistersehen und was damit zusammenhängt*, posljednja studija (blizu 100 str.) u *Parerga und Paralipomena*, I. Izvod iz te studije, koji se odnosi na moju tematiku, preveo sam u dodatku 2. svoga rada *Fenomenologija mističkog doživljaja s buddhističkog stanovišta*, u časopisu *Praxis* br. 1/2 1970, koji će u preradi biti uključen u 2. knjigu mojih »Pisama s pustinjaka«.

¹¹ William James, u eseju *Does Consciousness Exist?*, govoreći o »struji svesti«, uključuje u jednoj zagradi, koja može da začudi zapadnog čitaoca, tvrdnju da »tok misli... kad ga pažljivo promatramo, pokazuje da se sastoji uglavnom od struje mog disanja«. Dobro je poznato da je »W. James posjećivao Vivekanandu kad je bio u Njujorku« i da se u Jamesovoj knjizi »The Varieties of Religious Experience« rezultati razgovora sa Swami Vivekanandom mogu raspoznati i u mnogim temama koje nemaju veze s hinduizmom. (Prof. Vincent Sheean u zborniku *Swami Vivekananda Centenary Memorial Volume*, Calcutta 1963, str. 527.) Povod tih razgovora i tema koja je privukla Jamesa prvom misionaru indijske duhovne kulture u Americi, bio je senzacionalni interes i uspjeh Vivekanandine knjige *Raja-Yoga*, koja raspravlja upravo o vježbama te vrste. Kao jedan od najodanijih poštivalaca Vivekanande u to vrijeme spominje se češće puta i Nikola Tesla.

¹² Wie erlangt man Erkenntnis der höheren Welten? Slijedeći citati su iz izdanja Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1961, str. 82 i 86. Prvo izdanje je objavljeno 1905, a oko 1930. izašao je prijevod na naš jezik u Beogradu pod gore navedenim naslovom.

¹³ Izd. Visva-Bharati, Santiniketan 1965. Citati u nastavku su sa str. 29–35 (Section C. Evidence of Deep Sleep /susupti/.)

¹⁴ O tom najoriginalnijem indijskom filozofu u 20. v. vidi posebno poglavje u mojim »Razmeđima« II (VII dio, pogl. 6, str. 454–462).

¹⁵ Usp. prijevod na naš jezik, Beograd, »Nolit«, 1964. i kasnija izdanja.

¹⁶ Slijedeći su citati sa str. 70–71 i 64–65.

¹⁷ U knjizi *Doctrine and Argument in Indian Philosophy*, London 1965, p. 58. Autor te knjige je prof. univerziteta Lancaster u Engleskoj, poznat danas po svome pristupu stvarnim temama buddhističke filozofije s pozitivnih stanovišta, bez predrasuda prethodne biblijsko-kolonijalističke generacije Engleza i Indijaca.

san u jevrejskom predanju

eugen verber

Među narodima srednjeg i bliskog istoka od davnina je pridavan poseban značaj snu i viđenjima koja se u njemu pojavljuju. U ponečem su se prema snovima narodi starine odnosili jednak, a po nečemu su na različite načine objašnjavali poreklo ove duboko ljudske pojave, tokom koje se čoveku prividaju razni predmeti, živi i umrli rodaci i poznanici s kojima snevač nekada vodi izravni razgovor, kraći ili duži doživljaji, od jednostavnih svakodnevnih preko jasno putenih do sasvim nejasnih i nerazrešivih. Čoveku se ponekad u snovima pričinjalo (a i danas pričinja) da je našao rešenja za pitanja koja ga danima, pa i godinama muče, ali je isto tako poneki san pojačavao njegove muke i mōre. Te su pojave veoma davno dovele do shvatana o snu kao božjemu daru čoveku posle teškog rada, ali i o snovima kao simbolima koji nešto posebno znače, često nešto što je sasvim suprotno od onoga u njemu viđenog. Snovi su, prema tome, povezani s natprirodnim, a ono što spada u oblast natprirodnog nije mogao objašnjavati svaki čovek. Iz toga je lako izvesti zaključak da je to i bila jedna od osnova verovanja iz kojega su izrasli ljudi smatrani za posebno nadarene tumače snova. Tumači snova i njihova tumačenja raširena su u narodnim kažama i pričama. U mesopotamskim kulturama i u drevnom Egiptu nastala je posebna književnost sanovnika, koja je tumačila snove s naglaskom na budućnosti koja čeka snevača. U mnogim pisanim spomenicima starine, zbog verovanja u natprirodne moći tumača snova, čitamo o preporuci njihovog odlaska i leganja (inkubacija) u blizinu »svetih« mesta, prebivališta izvanljudskih sila, kao što su grobnice i svetišta. Isto tako je nastao i običaj da na mestu na kojem je došlo do pojave epifanije, čovek kome se božanstvo otkrilo u snu podigne svetište. Ta su svetišta postajala mesta hodočašća čak i bolesnih, koji su od božanstva tražili isceljenje, ali i snevača koji su tražili tumačenja za svoje nerazumljive snove. Takva su svetišta u Vavilonu posvećivana bogu sunca Šamšuu, u Mariju boginji Ištar — Aštarti, a u drevnoj Grčkoj su Eskulapova svetišta imala u početku slične namene. U drevnom Sumeru i Vavilonu — do Hamurabijevog dolaska na vlast — san je bio glavni način dobijanja božanskog uputstva, a snom se vladar služio i za provravanje pouzdanosti proricanja dobijenih drugim putevima. Asirske car Asurbanipal je, prema pisanim spomenicima, vrlo često, pre polaska u ratne pohode, u snu pitao boginju Ištar i boga meseca Sina (akadski Nanna), a o kralju Lidijsu Gigesu, u jednom zapisu, Asurbanipal priča kako je s njim sklopio savez po uputstvu koje je dobio u snu. U Asurbanipalovoj biblioteci je nađeno nekoliko sanovnika. Grci su već u ranom stupnju svoje istorije verovali u posebna značenja snova. Homer ih je delio na varljive i istinite, putem kojih čovek stupa u vezu s natčulnim svetom (mrтvima, bogovima i sl.), a u njegovim delima čitamo i o razvijanju sposobnosti razlikovanja snova i njihovog tumačenja. Mnogi su naučnici danas skloni da snove spomenute ili objašnjene u književnostima ili pisanim spomenicima ovih drevnih naroda podele na dve osnovne vrste. Jednu nazivaju »teološkim«, a drugu »simboličnim« snovima. »Teološki« snovi se prepoznaju po tome što se u njima uvek pojavljuje božja reč, dobra (blaga) vest, zapovest ili upozorenje koje su snevaču rečene u snu njemu jasnim govorom, ali i po čudesnoj jedinstvenosti u svim spomenutim kulturama. »Simbolični« snovi, iz vrste koja se još naziva i »lošim snovima«, čudni su i lišeni jasnog smisla, a ljudi su se od njih branili najrazličitijim načinima. Ovim je snovima pridavana neka posebna važnost samo ukoliko bi ih usnio kralj, sveštenik ili glavni junak povesti.¹ Zajedničko je u svim tim kulturama da »teološke« snove snivaju — izuzimajući neke poznate iz vrlo retkih hetitskih izvora — isključivo muškarci, bolje rečeno samo se muškarcima saopštavaju u snu objave. Jedino se u Novom zavetu, u Evandelju po Mateju (27, 19), uzgred spominje san jedne žene, pa i taj spada u one koje nazivaju »lošim«. U grčkom epu postoje samo muški snevači, osim dva sna iz kasnijeg vremena, a nasuprot tome, grčka drama poznaje samo snove žena.²

A kako se odnosi jevrejsko predanje prema snu?

Sve što je napred rečeno, može većinom da se primeni i na tumačenje sna u jevrejskoj kulturi, razume se, toliko koliko su jevrejski narod i njegova kultura neodvojivi deo srednjistočne civilizacije i kulture starine. Kao što se pod uticajem promenjenih ekonomskih i društveno-povesnih odnosa menjalo mnogo štošta u jevrejskom, tako su se menjali i oblici jednobožjačke jevrejske vere, pa samim tim i shvatanja o snu kao ljudskoj pojavi. Poznavaoci Starog zaveta znaju da je najviše izveštaja o snovima zapisano u I knjizi Mojsijevog — *Knjizi postanka*, što i nije čudno, jer su u njoj sadržane povesti o rodoznačetnicima Jevreja, a u njima je san predstavljao zahvalno sredstvo za pripovedača da predupredi ili naglasi događaje koji su važni za junaka povesti, a ponekad da upozori na buduće događaje, ili da na jasan način izrazi božansku volju.

Veoma je zanimljivo kako Talmud na jednom mestu objašnjava razvoj verovanja u proricanja, čije je poreklo božansko: »Kada su prestali delovati proroci, služili su se nekim glasom, kada je prestao (da se pojavljuje) neki glas, služili su se snovima.«³

Jevrejsko predanje nije jedinstveno u pogledima prema snu, snovidenjima i njihovom vrednovanju i tumačenju. Najstarija shvatanja su do nas doprla u prerađenim starozavetnim pričama, prilagodenim veri u božansko poreklo snova, najčešće polazeći od toga da u snu bog govori kako bi objasnio i objavio svoju volju ili predskazao budućnost. Ovde odmah treba naglasiti da sreveći epifanijskih snova iz starozavetnih knjiga nisu sveci u onom smislu u kojem na njih gledaju hrišćanska crkvena dogma i etika, ili kako ih savremeni čovek zamišlja. To su skoro uvek ljudi od krvi i mesa, s ponašanjem ili čak i gresivim sasvim ovozemaljskim. Pre no što prikažemo san u jevrejskom biblijskom predanju, reći ćemo toliko da su u obimnoj književnosti Jevreja, sačuvanoj izvan starozavetnog zbornika, san i njegova moguća tumačenja zapisani u talmudskoj i midraškoj, kasnije i u mističarskoj, kabalističkoj književnosti, a od srednjeg veka pa nadalje su se na osnovi talmudskih spisa i pučkog tumačenja raširili sanovnici, prepisi ili oponašanja dela *Tumačenja snova*, o kojem će još biti reči. U rukopisima kumranskog zajedništva, otkrivenim u pećinama kraj obala Mrtvoga mora, nema tumačenja snova, jer je ta zajednica verovala u božje otkrovenje izravno i isključivo članovima njihovog zajedništva, pa i među njima samo onima koji su za to predodređeni, koje je bog unapred izabrao.

San u Bibliji

Kao što sam u prethodnom odeljku naglasio, najstarija jevrejska predanja o snu zapisana su u starozavetnim pričama, naročito u knjizi Mojsijevoj, zvanoj *Knjiga postanka* ili *Postanje*. Prvi pomen o snu, ali ne o snovidenju, nalazimo odmah na početku, u izveštaju o stvaranju: *I pusti Gospod Bog tvrd san na Adama, te zasp...⁴* (Za istraživače biblijskog teksta verovatno važno: ovde su za božje ime i naziv upotrebljeni četveroslovje JHWH, koje Daničić obično prevodi imenicom Gospod, i imenica *elohim* — bog, koju neki smatraju za množinski oblik imenice *el* — bog, a neki naučnici za jedno od imena božjih *Elohim*). U ovom rečenici je za san, spavanje, upotrebljena imenica *tardemā*, koja se u celom SZ⁵ pojavljuje svega sedam puta, i obično se prevodi kao *duboki, tvrd san*. U nekim francuskim prevodima se *tardemā* prevodi kao *torpeur* — stanje obamrsti, ukočenosti, mrvilo, što je opravданo možda samo na jednom mestu u celom SZ. Ista imenica se pojavljuje ne suviše daleko od ovog izveštaja o stvaranju žene iz Adamovog rebra, i to bih mesto posebno želeo istaći:

A kad sunce beše na zahodu, uhvati Avrama tvrdi san (tardemā), i eto, mračan i veliki strah ga obuze.⁶ Ovo je isto toliko moguć prevod kao i uobičajeni: ... i gle, strah i mrak velik obuze ga. Rečenica je dvostruko zanimljiva. Ovo je jedino mesto u SZ u kojem se objašnjava duševno stanje i opisuju osećanja srevača u vreme sna. Neobičnost ovoga opisa je, čini se, od davnina zaokupljala maštu jevrejskih tumača biblijskog teksta, čemu je doprinelo zasigurno i to što je u daljem zapisano celo proročanstvo kojim bog Avramu saopštava sudbinu njegovih potomaka, njihova buduća odvođenja u izgnanstvo u tuđe zemlje.⁷ To božje proročanstvo, dato u snu, završava se jarkim opisom sumraka, u kojem se peć dimljaše i plamen se ognjeni probijaše među njenim delovima. Snovidenje i proročanstvo u njemu nije zahtevalo tumačenja, pa ipak je uvodna rečenica tumačena od davnina, vezana uz to gorko proricanje budućnosti. Tako u aramejskim prevodima, tzv. *Jonatanov targum* ili *Jerusalimski targum*, ova se rečenica (15, 12) prevodi, odnosno tumači na sledeći način: *I kada sunce zade dubok i sladak san pade na Avrama, a eto, Avram vide četiri kraljevstva koja će u budućnosti ostvariti podjarmljivanje njegovih sinova; 'strah, mrak veliki padaju na njega' — 'strah' iz ovoga (navoda) jeste Vavilon, 'mrak' iz ovoga jeste Medija, 'veliki' iz ovoga jeste Grčka, 'padaju' iz ovoga jeste kraljevina Persija koja će pasti u budućnosti i neće se podići ponovo za veke vekova*. Ovo midraško tumačenje je očigledno anahronično, jer je nastalo najranije u sedmom veku, kada su svi spomenuti ugnjetatači Avrahamovih potomaka već nestali s istorijske pozornice, ali je za pregled tumačenja snova kod Jevreja zanimljivo. Srednjovekovni komentatori SZ, kao što su Raši (rabi Šimon

Jichaki) i Nahmanid — Ramban, na svoj način su prihvatali tumačenje ovoga sna, Raši u svom stilu, kratko i trezveno: *Nagoveštaj muka i tame progostva*; dok je kod Nahmanida ista ideja tumačena opširnije: *Ovo su tumačili kao nagoveštaj sužanjstva pod (vlaču) četiri kraljevstava, jer je prorok (misli na Avrama, prim. E. V.) našao u svojoj duši strah, a posle toga stiže u tamu, a posle toga poraste tama, a posle toga oseti kau da je palo na njega nešto kao teško breme, oteža od njega, te rekoše 'strah' je Vavilon itd.*

Sledeći je opis epifanijskog sna u kojem bog upozorava filistinskog kralja Avimeleha da ne čini greh uzimajući Saru za ženu, jer ona nije Avrahamaova sestra, već njegova žena. Ova priča o ženi koju muž oglašava za sestruru u strahu da će ga zbog nje ubiti, pojavljuje se još u legendama o praocima Jevreja, ali nam se čini da je ovde važnije od svega sna saopštenje dato u njemu — da je Avraham prorok koji ima sposobnost da se moli za drugoga.

Božje javljanje čoveku spominje se dalje u istoj knjizi (26, 2): *I javi mu se Gospod... Ovoga puta Avrahama sin Jichak (Isak) odlazi Avimelehu, kralju filistinskom (Nahmanid u svom komentarju opravdava pita: Nije poznato je li to isti Avimeleh koji je bio u Avrahamove dane, ili se svaki kralj Filisteje /Plištin/ u to vreme tako zvao?).* Jichak bog nareduje da ne ide u Egipat, nego da ostane u zemlji koju će mu on pokazati. Iako se u svim starim aramejskim Targumima rečenica *vajerā elāv* (javi mu se, pokaza mu se, učini mu sebe vidljivim) prevodi s *otkri*, *objavi mu se*, nije jasno je li ovo otkrivenje bilo u snu, ili je Jichak video boga licem u lice *na javi*.

Sledeći je jedan od najpoznatijih starozavetnih snova.⁹ Zbog bratovljeve srdžbe, Jaakov odlazi iz Beer Ševe (Virsaveja) u Haran, svome ujaku Lavantu, i na putu zanoći pod otvorenim nebom, s kamenom pod glavom. Sanja leštve koje stajahu na zemlji i vrhom sežu do neba, po kojima se andeli penju i spuštaju, a na vrhu njihovom se uzdiže bog. On mu se predstavlja govoreći da je bog Avrahama i bog Jichakov, i da će njemu i njegovim potomcima dati zemlju na kojoj leži, da će ga čuvati kuda god pode, i da će ga u tu zemlju vratiti. Jaakov ujutro ustaje, kamen koji je stavio sebi pod glavu učvršćuje, preliva uljem i proziva mesto Bet El — kuću božja (Vetilj), zavetuje se da će na tom mestu podići svetište ako ga bog zaista pomogne. Slika koja se u opisu sna javlja simbolična je, služi ideji jednobožstva i podvlači predstavu o božjem najvišem položaju u nebeskim sferama. Proluka je jasna i izričita, bez simbolike, jedna je od onih u nizu kojima jedini bog obećava zemlju i staranje svom narodu. Ovde je ponovo pomenut osećaj straha, ali posle snevačevog buđenja: *A kad se Jaakov probudi od sna, reče... uplaši se, i reče: kako je strašno mesto ovo!* (28, 16—17). U sledećem snu, na koji se pred svojim ženama, Rahelom i Leon, Jaakov poziva kako bi ih nagovorio da podu s njim u njegovu zemlju, jer ga je njihov otac isuviše iskorisćavao, on je video kako ovnovi i jarci, šarenici i s belegama, skaču na ovce i koze. Javlja mu se dalje čak i božji andeo i ponavlja isti san, podvlačeći na taj način istinitost Jaakovljevog viđenja. S pozivom na mesto prethodnog sna, na kamen u Bet Elu, na zavet koji je dao, bog snevača poziva da napusti tudu zemlju i da se vratи u svoju postojbinu. U nastavku te priče o Jaakovu, pojavljuje se rečenica o božjem javljanju Lavantu Aramejcu, koji je krenuo za Jaakovom u poteru. Bog u snu upozorava Lavantu da ne čini svome zetu i rodaku ništa loše (31, 24). Tajanstvena priča o Jaakovljevoj borbi s *nekim* bićem se ne smatra snom ni u jevrejskom predanju, kao što to nisu ni bogojavljenja u sledećim glavama.¹⁰

Posebno poglavje u jevrejskom predanju predstavljaju snovi u pričama o Jaakovljevom sinu Josefu (Josif). Vrlo jednostavne simbolike, očigledni su u slici i služe bujinjem i dramatičnjem opisu događaja. To nisu više epifanijski snovi, već pučkom načinu pripovedanja bliska predskazanja, naslučivanja budućih događaja. Iz toka priče o Josefu možemo da zaključimo da su svi u Jevreju toga vremena (oko 1700. g. pre n.e.) smatrani za izraze božje volje, pa iako to po slici i opisu nisu izričito, njihovo značenje poznaje samo bog. Sposobnost tumačenja snova nema svaki čovek, ta je sposobnost vezivana za mudrake, ali i za gatare i vračeve. I u ovom, pa i u kasnijim pričama o tumačima snova (vidi priču o proroku Danielu — Danilu) starozavetno štivo ističe nadmoć Jevreja, koji snove objašnjavaju po javljanju i tumačenju *jedinog Boga*, nad vračevima i gatarima drugih, *mno-gobožjačkih* naroda. Opisi prvih, Josefovih, dečačkih snova — vezivao je s braćom snopove, njegov je snop ustao i njihovi su mu se snopovi klanjali; sunce, mesec i jedanaest zvezda se klanjaju njemu¹¹ — u službi su pojačavanja pripovedačevog prikaza naročitosti Josefovog karaktera, mudrosti, ali i razloga ljubomore ostale braće, koja zavide očevom mežimcu. U tom delu priče oseća se i preziv odnos pastira prema čoveku koji se posebno oblači (otac mu je kupio prugastu košulju!) i sanja snove, te ga u jednom trenutku nazivaju *baäl halomöt*, što se može tumačiti i posprorno i doslovno kao sanjar, sanjalica, ali i kao tumač snova. Nakon odluke da ga ubiju, braća dodaju još i izazovnu rečenicu: ... te ćemo videti šta će biti od njegovih snova!¹² U toku pripovedanja povesti o Josefu, posle ovih dolaze snovi koje u zatvoru sanju faraonovi uglednici¹³, koje Josef tumači, a njegova se tumačenja obistinjuju, ali će im, pre no što ih sasluša, saopštiti kako bi i oni trebalo da znaju da je značenje snova u božjim rukama. Faraonove snove o sedam debelih i sedam mršavih klasova¹⁴, nikao nije mogao protumačiti osim Josefa, koji je tumačenjem da su to sedam rodnih i sedam

gladnih godina sebi zasluzio oslobođenje iz tamnice, a predlogom da se žito otkupljuje i ostavlja za dolazeće godine gladi stekao visoki položaj u carstvu. Ova simbolična legenda, koja je ušla u predanja mnogih naroda, poslužila kao motiv za mnogobrojna umetnička dela, isto tako je na tri mesta prekinuta Josefovim rečima da je samo bog taj koji zna pravo značenje sna, a zatim da tim snom bog faraonu javlja unapred svoju nameru.¹⁵ U toj priči o Josefu i njegovoj braći postoji još jedno bogojavljensko noćno viđenje (Daničić ga prevodi *utvara*), u kojem bog saopštava Jisraelu (Izrailj — Izrael, kako se od noćne borbe kraj reke Jaboka zvao Jaakova) da ne treba da se boji odlaska u Egipt, jer će ga čuvati, potomke umnožiti, a sin njegov Josef sahraniti¹⁶. U Nauku (Torah) je ovim i zaključen niz opisa snova, i tek će se na kraju u petoj knjizi Nauka, Ponovljenom zakonu¹⁷, govoriti o snevaču snova, koji se upoređuje s prorokom. Biće to ujedno i božja poruka da se snevač snova koji poziva na mnogoboštvo po-gubi.

Motiv o dvorjaninu koji tumači snove vladara veoma je čest u književnosti istočnjačke starine i pojavljuje se još u jednoj knjizi jevrejske Biblije. Knjiga o Danielu (Daniel) je jedina knjiga delimično apokaliptičkog karaktera koja je ušla u službeni kanon tzv. Starog zaveta, i u njoj su prikazani i snovi i njihova tumačenja, koji se po osnovnom stavu prema njima ne razlikuju od onih o kojima smo do sada govorili. Jedina novost u knjizi su bujni i jarki opisi u snovima i viđenjima pravednog Daniela, što će posle toga biti obeležje čitave jedne književnosti. Knjiga je jednim delom pisana u vreme početaka ustanka Makabejaca protiv vladavine Seleukovića Antioha IV Epifana (2. v. pre n. e.) i služila je očigledno za pobudivanje narodnosno-religijskih osećanja Jevreja u borbi protiv helenizma.

San u Talmudu

U *Tanahu* (hebr. skraćeni naziv Biblije), kao što smo videli, najviše je izveštaja o snovima sažeto u Prvoj knjizi Mojsijevog. Nešto je slično tome i u talmudskoj i midraškoj književnosti, ali će se posle kratkog čitanja zapaziti osnovnu razliku: dok su san i njegova tumačenja u strozavjetnoj književnosti služili onoj svrsi koju je odredio urednik (ili urednici), i u skoro svim slučajevima je priča o snu služila osnovnoj jednobogačkoj ideji, u Talmudu toga nema. Najveći broj mišljenja je i tamo ustožen u jedno poglavlje jednog traktata (*B'rachot* 55/a—57/b), ali se i u tom traktatu, kao i u drugim mestima, iznose, prema načinu talmudskog izlaganja, mišljenja o snu i njihovom značenju zaređom, bez naročite rasprave. Kao što će iz nekih prevedenih primera čitalac i sam da zaključi, u talmudskom su zborniku sačuvana raznorodna mišljenja, koja ponekad mogu da se slažu s mišljenjima nama savremenih psihologa, a često su to sačuvane neuskosti i suverjeru vremena u kojem su nastala. Talmud, taj odista golemi zbornik jevrejskog predanja, zapisivan je vekovima, pomno i s poštovanjem je čuvao i s kolena na koleno prenosio mišljenja i izreke prethodnika, pa je i posle zaključivanja i zapisivanja proučavan i učen naizust. Tako je i pripovedačka mudrost koja je pospešivala zakonodavno-pravne propise, obavezne za Jevreje od davnina do danas, uticala na način mišljenja, na književnost i na opštenarodno stvaralaštvo među Jevrejima u *galutu* — diaspori. Verujem da uz ova izabrana prevedena mesta iz Vavilonskog talmuda neće biti potrebno mnogo tumačenja. Eto i delimičnog prevoda gore spomenutog obimnog teksta o snu:

... Rav Hisda reče: Svaki san, samo ne (san) o postu. Rav Hisda reče još: San koji se ne protumači je kao pismo koje nije pročitano. A rav Hisda reče još: Neće se ostvariti ceo dobar san kao što se neće ostvariti ni loš san ceo. A rav Hisda reče još: Bolje loš san nego dobar san. A reče još rav Hisda: Kod lošeg sna dovoljna je briga (koja nastaje) zbog njega, a kod dobrog sna je dovoljna radost (koja nastaje) zbog njega. Rav Josef reče: Čak i kod mene radost stvorena dobrim snom se poništava. (Rav Josef je bio slep, te po tada vladajućem mišljenju nije mogao potpuno da uživa u *viđenju* sna. — nap. E.V.). A rav Hisda reče još: Loš san je gori od bičevanja, jer je rečeno: *I Bog stvor da bi ga se bojali*¹⁸ — a Raba, sin Bar Hanin, reče u ime rabi Johananovo: To se odnosi na loš san. *Prorok koji sni neka pripoveda san, a u koga je reč moja neka govor reč moju istinito. Sta će pleva sa pšenicom? — reč je Gospodnja.*¹⁹ A šta tu ima pšenica i pleva sa snom? Jošte kako, reče rabi Johanan u ime rabi Simona, sina Johajevog, kao što ne može da postoji pšenica bez pleve, tako ne može biti ni sna bez besmislica. Rabi Berehija reče: San se ostvaruje samo delimično, ceo se ne ostvaruje. Odakle nam ovo? Od Josefa, jer je zapisano: *a eto se sunce i mesec itd.*²⁰ — a tada već njegove majke ne beše. Rabi Levi reče: Čovek treba da čeka ostvarenje dobrog sna do dvadeset i dve godine. Odakle nam to? Od Josefa. Zato što piše: *Ovo je povest Jaakovljeva. Josef beše sedamnaest godina star, itd.*²¹ A piše i: *a Josefu beše trideset godina kad izade pred faraona, itd.*²² Kako je godina od sedamnaest do trideset? Trinaest. A sedam godina obilja i dve godine gladi (Josef je video svoju braću tek u drugoj gladnoj godini, — prim. E.V.), eto ti dvadeset i dve.

Rav Huna reče: Dobrom čoveku se ne prividaju dobiti snovi, a lošem čoveku se ne prividaju loši snovi. Uči se slično tome: David celoga svoga života nije video dobar san, a Ahitofel celoga života nije video loš san. (...)

Rav Huna, sin Amijev, reče u ime rabi Pedata, kome je rekao rabi Johanan: Ako je neko nešto sanjao pa mu je duša nespokojna, neka ide da mu se (san) protumači pred trojicom. Protumači, zar rav Hisda ne reče da je neprotumačen san isto što i pismo koje nije pročitano? Jošte kako, neka se pred trojicom protumači na dobro. Neka pozove trojicu da dodu i neka govori pred njima: Sanjao sam dobar san. Oni neka odgovore: Dobar je, mogao bi biti dobar, a Milosrdni (Bog) bi ga mogao preobratiti na dobro, o tebi se na nebu sedam puta sudi, kako bi mogao biti dobar, pa će biti dobar. Posle toga neka oni pročitaju po tri (navoda iz Svetog spisa).

(...) Kada bi Šmuel usnio loš san, govorio bi: *Obmanu govore snovi*,²³ a kada bi usnio dobar san, govorio bi: *Zar snovi obmanu govore, a šta ono piše: I govoruću s njim u snu*²⁴ (...)

(Učitelji naši prenose da je neki starac rekao) a to beše rabi Banaa: U Jerusalimu je bilo dvadeset i četiri tumača snova. Jedanput sam usnio san pa sam išao kod svih. Ono što mi je tumačio jedan to nije tumačio drugi, a svi su me ostvarili, a to je ono što je rečeno: Svi snovi slede usta. ('usta' ovde verovatno imaju značenje tumačenja sna — prim. E.V.). Pa zar je izreka 'Svi snovi slede usta' zapisana u Štivu? Jeste, kao što je to tvrdio rabi Elazar, jer je rabi Elazar rekao: Odakle nam to 'svi snovi slede usta'? Jer je rečeno: *I dogodi se onako kako nam je on protumačio*.²⁵ Rava reče: To je samo ako tumačenje odgovara sadržaju sna, kao što je rečeno: *svakome ponaosob protumači san*,²⁶ *A kad je starešina pekara video da je Josef dobro protumačio san...*²⁷ Odakle je znao? Rabi Elazar reče: To nas uči da je svakome od njih pokazan sopstveni san i tumačenje sna njegovog druga... Rabi Johanan reče: Tri se sna ostvaruju: jutarnji san, san koji o nekomu sanja njegov bližnji, i san koji se tumači u njemu samom. Neki kažu, čak i san koji se ponavlja, kao što je rečeno: *A što se ponovio san, itd.*²⁸

Rabi Šmuel, sin Nahmanijeve, reče u ime rabi Jonatana: Čoveku se u snu prividaju samo vlastite misli, jer je rečeno: *O kralju, na tvojoj ti postelji dodoše misli*,²⁹ ili, ako baš hoćeš, mogu da zaključim i odavde: *I da upoznaš misli svoga srca*.³⁰ Rava reče: Sažnaćeš da se čoveku ne prividaju zlatne palme, niti slon kako prolazi kroz iglene uši.

Cezar reče rabi Jhošui, sinu rabi Hanine: Vi kažete da ste vrlo mudri. Reci mi šta ćeu videti u mojim snovima. Ovaj mu reče: Videćeš da će te Persijanci odvuci na prisilni rad, da će te opljačkati i da ćeš po njihovom nalogu napasati nečiste životinje sa zlatnim štapom u ruci!

On celoga dana razmišljaše o tome i kad bi noć on sve to i vide u snu.

Jednom kralj Šapur reče Šmuelu: Vi kažete da ste vrlo mudri. Reci mi šta ćeu videti u mojim snovima. Ovaj mu reče: Videćeš da će doći Rimljani, zarobiće te i nateraće te da melješ urmire košpice u zlatnom žrvnju.

On celoga dana razmišljaše o tome i kad bi noć, sve to i vide u snu.

Bar Hed'ja beše tumač snova: ko bi mu davao novaca, tumačio bi mu na dobro, a ko mu ne bi davao novaca, tumačio bi mu (snove) na zlo. (...)

Rabi Jišmaela upita Ben Dama, njegov sestrić: Video sam u snu, otpadoše mi ova obraza. Ovaj odgovori: Dva rimska velikaša su ti smerala nešto zlo, pa umreš. Bar Kapara reče Rabiju: Video sam kako mi otpade nos. Ovaj mu odgovori: Gnev te napustio. Onaj reče: Video sam (u snu) da su mi odsečene obe ruke. Ovaj odgovori: Više ti neće biti potrebna dela ruku tvojih. Onaj reče: Video sam da su mi odsekli obe noge. Ovaj odgovori: Jahaćeš na konju. (...)

Jedan minejac (gnostik, prim. E.V.) reče rabi Jišmaelu: Video sam (u snu) da sam zalivao maslinu maslinovim uljem. Ovaj mu odgovori: Obljubio je majku svoju. (...) Onaj reče: Video sam da se moje oči poljubiše. Ovaj odgovori: Obljubio je sestruru svoju. Onaj reče: Video sam da sam poljubio mesec. Ovaj odgovori: Obljubio je ženu jednog Jevrejina. Onaj reče: Video sam da sam stao na senku jedne mirte. Ovaj odgovori: Obljubio je zaručenu devicu. Onaj reče: Video sam senku iznad mene, a sebe samog ispod senke. Ovaj odgovori: Obrnuo je svoju postelju. (...) Onaj reče: Video sam vrane sleće na moj krevet. Ovaj odgovori: Tvoja žena se kurvala s mnogo muškaraca. Onaj reče: Video sam golube sleće na moj krevet. Ovaj odgovori: Onečistio si mnoge žene (...) Onaj reče: Video sam kaku ljuštiju jaja. Ovaj odgovori: Opljačkao si mrtve. Onaj reče: Sve je ono tačno, ali ovo nije! U tom nađe neka žena i doviknu mu: Ova odeća koja je na tebi, pripadala je onom čoveku koji je umro, ti si ga opljačkao. Onaj reče dalje: Sanjao sam da su me obavestili: Tvoj otac ti je ostavio imanja u Kapadokiji. Ovaj mu reče: Imaš li imanje u Kapadokiji? Onaj mu reče: Nemam. — Je li tvoj otac išao ikada u Kapadokiju? Onaj reče: Nije. Tada ovaj reče: Ako je tako, onda je *kapa* greda, a *deka* deset. Idi pa pogledaj gornju desetu gredu koja je puna novaca. Ovaj na to pode i nade gredu punu novaca.

Rabi Hanina reče: Ko u snu vidi bunar, videće mir (...)

Rav Hanan reče: Tri (stvari) znače mir: reka, ptica i lonac (...). Rabi Hanina reče: Ali je to rečeno o loncu u kojem nema mesa (...)

Učahu učitelji naši: Pet su stvari rečene o volu (u snu). Ako neko (sanja da) jede njegovo meso, postaće bogat; koga (u

snu) ubode, imaće dece koja će se nadmetati u učenju Nauka; koga ujede, taj će imati muke; koga nagazi, tome stoji dug put; a ko na njemu jaše: došpeće do velikog položaja. — Ali, uči se: ko na njemu jaše umreće?! To nije protivrečnost, jedno je ako (sanja) da on jaše vola, a drugo je kada vo na njemu jaše. Ko vidi magarca u snu neka se nada ozdravljenju (...) Ako se u snu vidi grožđe, onda je — ukoliko je belo, pa još u njegovo vreme, ali i kad mu vreme nije, uvek dobar znak, ukoliko je crno, ako je u njegovo vreme — dobar znak, kad mu vreme prode — loš znak. Ako neku u snu vidi belog konja, bilo u hodu ili u kasu, uvek je dobar znak, ako je riđ, u hodu je dobar znak, u kasu loš znak (...) Ko vidi slona u snu, dogadaje mu se čuda, ko slobone, tome čuda nad čudima. — Ali, uči se, da su sve vrste životinja u snu dobar znak, izuzimajući slona i majmuna!? Tu nema protivurečnosti, ovo ako je osedlan, a ono ako nije osedlan (...). Sve vrste pića u snu su dobar znak, izuzev vina. Neko ga pije, a ono je za njega dobar znak, neko ga pije, a za njega je to loš znak.

... Pet su stvari šezdesetina nečega, a to su: vatra, med, slobota, spavanje i san. Vatra je šezdesetina pakla. Med je šezdesetina (nebeske) mäne. Slobota je šezdesetina onoga sveta. Spavanje je šezdesetina smrti. San je šezdesetina proroštva.

Ovaj delimični prevod iz traktata *B'rachot* Vavilonskog talmuda dovoljno kazuje za sebe. Pri tome treba naglasiti da i ovo nije sve što je u Talmudu rečeno o snu i snoviđenju. Mnoga od ovih mišljenja nose uticaj vavilonske okoline prvih vekova naše ere, u kojoj su verovanja u snove, demone i zle duhove, anđele i vilenjake svih vrsta bila veoma raširena.

Kao što ni u Bibliji stav o snu i tumačenju snova nije savsim jedinstven, jer treba videti i ono što je rečeno u knjizi Propovednika (5,6) ili u knjizi Ben Sire (31, 1—5), tako ni svi učitelji i učenjaci čije su izreke zapisane u talmudskim raspravama, nisu jedinstveni u tumačenju sna, umni i široko obrazovani rabi Meir se usudio izreći i misao da:

Snovi niti pomažu — niti škode!

San u narodnom predanju

U kasnijem jevrejskom narodnom predanju je mnogo toga primljeno iz talmudskih tekstova, ali je dosta i onoga što je prihvaćeno upravo obrnuto od onoga što u tim debelim knjigama obično piše. Mnogo toga je primljeno od okoline, prenošeno dalje, jer je i tu korišćeno talmudsko pravilo koje dozvoljava mesni običaj. Tako je u jevrejskom narodskom tumačenju snova opšte pravilo da san uvek predskazuje suprotno od svoga sadržaja; na primer, smrt u snu znači život, bolest — zdravlje i sl. Gore navedenu izreku o snu kao o šezdesetini proroštva narodski tumač snova objašnjava tako što tvrdi da je šezdeseti deo sna istinit. Izreka koja se pripisuje nekolici učenjaka: *Post je dobar za san — već je od svoga nastanka na različite načine tumačena.*

Danas bismo je shvatili, a čini se da je tako i izrečena, da se na ispošćen želudac lepše spava, pa i sanja, ali je od drevnih vremena shvatana i kao misao da se postom može izbeći loš san. Tu su izrek počušni Jevreji prihvatali kao osnovu da se posle lošeg sna mora postiti, litvanski Jevreji su još pre drugog svetskog rata protiv loših snova pre spavanja govorili na jidišu sledeće reči: Bog je gospodar, san je glupost, bilo šta da noćas sanjam, ja da postim sutra neću!

Kao što su posle zaključenja talmudskih zbornika počeli da se stvaraju kraći i pogodniji priručni kodeksi zakona i pravila, tako su u srednjem veku nastali zbornici tumačenja snova koji su se uglavnom svodili na prikupljanje građe koja je rasuta i zapisana u Talmudu, ali i u midraškoj književnosti. Jedna od najviše prepisivanih i štampanih knjiga te vrste je *Tumačenje snova* (Pitron halomot ili Mefašer helmin), koju je na hebrejskom, navedno, napisao lekar i pisac prve polovine 16. veka Šlomo-Solomon ben Jaakov Almul (Almol) iz Carigrada. Godine 1516. je štampana u Solunu, zatim u Carigradu, Krakovu, Amsterdamu, gde je 1694. štampana i u prevodu na jidiš jezik. Podeljena je na tri poglavlja, u njoj se tumače snovi i daju uputstva za sprečavanje loših snova. Osim preštampavanja i prepisivanja, doživela je mnoge prerade.

Sličan sanovnik nalazi se u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, u lepoj rukopisnoj knjizi, u kožnom, marokanskom povetu, prema zapisima prepisivača, kaligrafa, vidi se da je posao završio 1900. godine. Na početku knjige je vrlo lepim kvadratnim hebrejskim pismom zapisana *Pesma nad pesmama*, s aramejskim targumom (prevodom) i arapskim *tafsirom* — tumačenjem, pisanim takođe hebrejskim pismom. Zatim slede knjige *Rut i Propovednik*. Posle ovih biblijskih knjiga na 13 strana je pisar sastavio »večiti kalendar« za mesečeve godine jevrejskog kalendara od 1902. do 1939. godine. Tu je zatim pashalna Hagada s običajima iz marokanske jevrejske zajednice, zatim sanovnik, a na kraju molitveni red *Hošana* mimohode, koji se o prazniku Sukot obavljaju s palmovim granama u sinagogama. Sanovnik nosi naslov *Knjiga tumačenja snova* (Sefer pitron halomot), a ispod toga je sitnim polukurzivom napisano da je autor ove knjige rabi Haj Gaon, značajni učenjak i talmudist iz vavilonskog grada Pumbadite (939—1038). Pored mnogih dela rabi Haj Gaonu se pripisuju neka koja nije napisao, a jedno među njima je i ovaj sanovnik, čiji se najstariji rukopisi nalaze u bibliotekama Vatikana, Oksforda i Pariza. Rađen je prema uzorku Almuljevog dela, na dvadeset šest stranica je, u posebnim poglavljima, zapisano dosta od talmudskih izreka o značenju snova (Poglavlje o vinu, opojnim pićima i ulju, Poglavlje o povrću i biljkama, Poglavlje o kuvenim jelima, Poglavlje o voću itd.), najčešće bez navođenja imena onih koji su te rečenice izgovorili, a o izvorima nema ni govora. Na kraju knjige su i neka tumačenja o tome šta će biti s onim koji sebe vidi u snu u gradu koji počinje slovom tim i tim (sva slova hebrejskog alefbeta, osim slova *lamed*), kao i proricanja o tome šta će biti s čovekom koji se rodi u određeni dan.

Ovim završavam ovaj kratak pregled tumačenja sna u jevrejskom predanju.

NAPOMENE

¹ Oppenheim, A. L., *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*, American Philosophical Society, 1956.

² Enciklopedia mikrait (Biblijска enciklopedija, hebr.), Sv. 1, str. 144, Jerusalim.

³ »Neki glas« — prenosno se prevodi kao »nebeski glas«, u Talmudu i midraškoj književnosti način saobraćaja božanstva s ljudima: »... tada se zatočio neki glas ...« itd.

⁴ Post. 2, 21.

⁵ SZ — skraćenica za Stari zavet.

⁶ Post. 15, 12.

⁷ I. m. 15, 13—17.

⁸ Doslovni prevod za potrebe razumevanja ove egzegeze.

⁹ Nav. d. 28, 11—20.

¹⁰ Post. 32, 24—32; 35, 1; 35, 9—13.

¹¹ Post. 37, 7 i 37, 9.

¹² Post. 37, 19—20.

¹³ Post. 40, 8—22.

¹⁴ Post. 41, 1—57.

¹⁵ Post. 41, 16, 25, 28, 32.

¹⁶ Post. 46, 2—4.

¹⁷ Pnz. 13, 1—5.

¹⁸ Prop. 3, 14.

¹⁹ Jr. 23, 28.

²⁰ Post. 37, 9.

²¹ Post. 37, 9.

²² Post. 41, 46.

²³ Zah. 10, 2.

²⁴ Br. 12, 6.

²⁵ Post. 41, 13.

²⁶ Post. 41, 12.

²⁷ Post. 40, 16.

²⁸ Post. 41, 32.

²⁹ Dan. 2, 29.

³⁰ Dan. 2, 30.

³¹ Činio je neprirodnu obljuhu. U svim ovim odgovorima Rabi Jišmael odgovara u trećem licu, ne upravo, zbog nedostojnog ponašanja snevača.